

FRAZEOLÓGIA A ONOMASTIKA

„Vlastné meno je mnohoaspektový fenomén, ktorého jednotlivé zložky sú v rozličných vzťahoch a závislostiach. Vlastné mená vznikajú na pozadí daného jazykového systému, avšak predstavujú jazykové znaky sui generis“ (Blanár, 1980, s. 193).

Vlastné mená sú do spoločenskokomunikačných vzťahov bezprostredne zapojené. Sú súčasťou celonárodného jazyka, tvoria sa na pozadí domáceho jazykového systému a používajú sa vo všetkých jazykových kontextoch rôznych komunikačných oblastí.

Blanár chápe onomastiku ako náuku o formovaní a spoločenskom fungovaní onymických sústav a o jazykovej stavbe znakov. Onymické znaky sa začleňujú do mikroštruktúrnych vzťahov a fungujú v rozličných sférach spoločenskej komunikácie; tým je daný ich časový, areálový, sociolingvistický i frekvenčný rozmer (1980, s. 195).

Objektové pole onomastiky je takmer neobmedzené. Nemožno obísť jej vzťah k historickým, spoločenskovedným, hospodárskym, náboženským, prírodovedným i technickým vedám (Bauer, 1995, s. 8).

Podľa Mlaceka je evidentný aj blízky vzťah onomastiky a frazeológie – veľká časť frazeologických jednotiek sa vyznačuje prítomnosťou vlastného mena. Tak ako každé slovo vstupujúce do frazémy, aj vlastné meno mení svoje sémantické aj formálne vlastnosti (1981, s. 265).

Jazykovedec V. M. Mokijenko vydeľuje 3 typy frazém podľa toho, akú úlohu má vlastné meno pri frazeologizácii týchto spojení:

1. FJ, ktorých základom je všeobecne známe, napr. biblické, antické, kresťanské, mytologické, historické alebo literárne meno (napr. *Tantalove muky*)
2. FJ, ktorých základom je také vlastné meno, ktoré sa ešte pred frazeologizáciou daného spojenia zreteľne posunulo k všeobecným menám (napr. *hlúpy Jano*)
3. FJ, ktorých základom je vlastné meno, ktoré vzniklo slovnou hrou, kalambúrnou kontamináciou (napr. *ísť do Spiša*).

Podľa Mlaceka existujú vo frazeológii isté modely jednotiek s vlastným menom vo svojom zložení, pri ktorých práve zachovanie aspoň istej miery onymickosti sa stáva východiskom ich frazeologizácie, pretože práve tak sa zachovávajú vlastnosti ako obraznosť a expresívnosť ich sémantiky. Utváranie vymyslených osobných aj miestnych mien, ktoré umožňujú tento typ frazeologizácie a stávajú sa zároveň kľúčovými slovami takýchto frazém, uvedenú myšlienku tiež zreteľne potvrdzuje.

Predovšetkým A. P. Záturecký venoval problematike vlastného mena osobitú pozornosť. Vo svojej zbierke Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia (1975) vyčlenil osobitnú kapitolu s názvom Príslovia, porekadlá a úslovia o vlastných menách.

Celá Zátureckého zbierka obsahuje množstvo jednotiek s vlastným menom, pričom zachováva aj mnohé také príslovia a porekadlá tohto typu, ktoré už dnes považujeme za archaické.

Osobitosť frazeologizácie slovných spojení, v ktorých je zložkou vlastné meno súvisí so špecifickosťou významu vlastného mena, so živými procesmi prechodu vlastných mien medzi všeobecné (apelativizácia) a zmeny všeobecných mien na vlastné (onymizácia apelatív – porov. Blanár, 1980).

Niektoré teórie hovoria o význame vlastného mena ako o osobitnom druhu lexikálneho významu a potom aj o osobitnom tzv. onymickom jazykovom znaku (napr. Blanár, 1975), kým iné hovoria o asémantickosti vlastného mena, teda že vlastné meno nemá význam.

V. M. Mokijenko zdôrazňuje, že vo väčšine prípadov uplatnenia vlastného mena vo FJ ide o javy zreteľnej apelativizácie (vlastné meno stráca pri frazeologizácii viaceré znaky vlastného mena), ale zriedkavejšie sa vyskytujú aj prípady opačného postupu – onymizácia.

Pomocou vlastného mena sa dosahuje obraznosť a expresívnosť celej jednotky. V niektorých FJ sa využíva hravé skríženie reálne existujúceho vlastného mena s nejakým apelatívnym slovom, ktoré súvisí s významom celej jednotky, zatiaľ čo v iných jednotkách sa uplatňujú vymyslené vlastné mená, ktoré ináč v jazyku neexistujú, napr. *aj Nebojsa horela*.

V Zátureckého zbierke sú časté FJ, ktorých zložkou nie je reálne existujúce, ale vymyslené meno. Tento typ frazeologizácie sa používal, keď neexistovalo vhodné vlastné meno. Utváralo sa teda adekvátne vlastné meno, napr. *On je z Chudobíc, ona z Nemaníc; kuchárka z Oškľivíc* (Záturecký, 1975).

Osobitným prípadom sú jednotky, v ktorých vymyslené vlastné meno je na samom okraji vlastných mien a zreteľne podlieha apelativizácii.

Často iba vnútorný kontext frazémy vedie k tomu, že sa dané meno chápe ako vlastné. Záturecký však v týchto prípadoch ponecháva veľké začiatkové písmená a tým ich chápe ako vlastné, napr.: *bol jeden Ledabol, vzal si Ledabolku*.

Písanie veľkých písmen je však v týchto prípadoch rozkolísané.

Už bežný pohľad do bulharských frazeologických slovníkov prezrádza, že veľká časť FJ sa vyznačuje prítomnosťou vlastného mena vo svojom lexikálnom zložení. Napr.: *Genko Ginkin* – o manželovi, ktorý vo všetkom poslúcha svoju manželku; *särdit Petko* – človek, ktorý sa veľmi ľahko nahnevá a i.

Okrem antroponým sú časté toponymá. Zemepisné mená ako komponenty FJ ponúkajú špecifický spôsob ponímania skutočnosti, keďže asociácie, charakteristické pre nositeľov daného jazyka, prípadne väčšej skupiny v rámci určitého etnika určuje konkrétny priestor, ktorý je vždy spätý so zemepisným názvom. Tieto frazémy sú zaujímavé predovšetkým z hľadiska kultúrnej a historickej pamäti daného národa a nezriedka aj jeho susedov.

Uvádzame niekoľko príkladov FJ s toponymickým komponentom. Napr.: *В Рим живял, паната не видял* – o človeku, ktorý si nevšimol, nepostrehol najočividnejšiu vec; *блажена Аркадия (книж.)* – o mieste alebo krajine, kde sa dobre žije a pracuje; *сякаш от Америка се обаждаш* – používa sa v prípade, ak niekoho nie je dobre počuť (pri telefonickom rozhovore).

Klasifikácia frazém s onymickým komponentom

Pri klasifikácii frazém, ktorých komponentom je vlastné meno, možno uplatniť rozličné kritériá ich triedenia. Vzhľadom na to, že v slovenčine aj bulharčine existujú napríklad dvojslovné ustálené slovné spojenia s onymickým komponentom a na druhej strane tiež aj väčšie vetné celky takéhoto charakteru, nebolo ľahké vybrať si hľadisko, podľa ktorého by sa klasifikácia takýchto frazém javila najprehľadnejšia.

Medzi frazémy s onymickým komponentom treba zaradiť napríklad tie, ktorých súčasťou je toponymum: *ходила Цаца на Враца* (používa sa v prípade, ak sa niekomu nepodarí dosiahnuť svoj cieľ), hydronymum: *не може ме опра ни Дунав* (o človeku v bezvýchodiskovej situácii), ojkonymum: *в Цариград живял, царя не видял* (o človeku, ktorý nepostrehol najdôležitejšiu vec), prípadne antroponymum: *стегнал ме е Михаля* (o človeku, ktorý má chuť urobiť niečo zlé).

Zo všetkých možností tohoto druhu sa v rámci jednotlivých typov dajú vyčleniť ešte viaceré podskupiny. Preto sme zvolili na podrobnejšiu analýzu tie frazeologické jednotky, ktorých komponentom je antroponymum. V rámci tohoto zúženého výberu sa ponúkajú tiež viaceré možnosti triedenia. Možno si zvoliť napríklad ich členenie podľa pôvodu. Tak by sme v rámci našej porovnávačej práce mohli rozčleniť frazémy s antroponymickým komponentom na dve skupiny:

- a) domáceho pôvodu
- b) cudzieho pôvodu.

Ale aj v takomto členení sa ponúka možnosť diferencovať frazémy s antroponymickým komponentom domáceho pôvodu napríklad na podskupinu frazém nárečových, knižných, slangových a pod. Zdrojom na získanie bulharského materiálu pre náš porovnávací výskum boli frazeologické slovníky (*Frazeologičen rečnik na bǎlgarskija ezik I.*, 1974; *Frazeologičen rečnik na bǎlgarskija ezik II.*, 1975; *Nov frazeologičen rečnik na bǎlgarskija ezik*, 1993). Keďže ide o reprezentatívne diela bulharskej frazeografie, na tomto mieste by sme chceli spomenúť, že do týchto diel sú zaradené aj také frazémy (a nielen s antroponymickým komponentom), ktoré sú rýdzo nárečového alebo krajového charakteru. Tento fakt do značnej miery sťažuje prácu pri hľadaní ekvivalentov, niekedy aj pri odhaľovaní samotného významu danej frazémy, keďže nie vždy sa uvádza sémantizácia. Okrem toho jednotlivé frazémy sa v týchto slovníkoch uvádzajú veľkými tlačenými písmenami, teda ak v niektorom prípade chýba vysvetľujúci kontext (citát z krásnej literatúry, tlače a pod.), nie je možné odhadnúť či komponent (ak je frazéma ako celok napríklad slangového charakteru) je vlastným menom alebo všeobecným podstatným menom.

J. Mlacek (*Slovenská frazeológia*, 1984, s. 68) uvádza desať možností klasifikácie frazeologických jednotiek. Pri klasifikácii frazém s antroponymickým komponentom (ďalej frazém s AK), ako sme už spomenuli, možno použiť viaceré kritériá ich členenia. Napríklad triedenie z hľadiska expresivity, t. j. či antroponymický komponent je deminutívum, hypokoristikum alebo neutrálne, bežne používané vlastné meno. Vzhľadom na rozmanitosť porovnávaných ustálených slovných spojení a vetných celkov a tiež nerovnomerné zastúpenie jednotlivých typov v bulharčine a slovenčine sme zvolili prístup, ktorý vychádza na jednej strane z počtu komponentov skúmaných frazém, na druhej strane prihliada na ich typologickú charakteristiku. Pokiaľ ide o počet komponentov, ktoré sú zastúpené v jednotlivých frazémach, osobitne vyčleňujeme dvojkomponentné frazémy

s AK paremiologického aj neparemiologického charakteru. Skupinu viac-komponentných frazém s AK sme rozdelili na tri samostatné podskupiny z toho dôvodu, že v oboch porovnávaných jazykoch tvoria počtom naj-väčšiu skupinu príslovia a porekadlá – t. j. frazeologické jednotky paremio-logického charakteru. Tu by sme chceli poukázať na to, že pranostiky, kto-ré sú v slovenskej paremiológii zastúpené v hojnom počte (najmä pokiaľ ide o tie, v ktorých sa vyskytuje vlastné meno [*Medardova kvapka, štyridsať dní kvapká; Katarína na blate, Vianoce na ľade*]) sa v takejto podobe v národopisných zbierkach ani v živom ľudovom jazyku v Bulharsku takmer vôbec nevyskytujú.

Ako osobitnú skupinu frazém s AK sme vyčlenili frazeologické pri-rovnania s AK.

Pod klasifikáciou frazém s AK rozumieme ich klasifikáciu v bulhar-skom jazyku.

Klasifikácia frazém s AK v bulharčine

1. **Dvojkomponentné
cudzieho pôvodu**

a) **biblické**

b) **mytologické**

2. **Dvojkomponentné
domáceho pôvodu**

a) **s dvomi antroponymickými
zložkami**

b) **s jednou antroponymickou
zložkou**

3. **Viackomponentné
frazémy s AK**

a) **paremiologické**

b) **neparemiologické**

c) **frazeologické prirovnania**

1. a)

в Адамово облекло съм

– *o úplne nahom mužovi*

byť v Adamovom rúchu

Кайнов печат

kniž.

– *označenie zločinca, bratovraha*

Kainovo znamenie

юдино желязо

dial.

– *odmena za zradu; nestatočne získané peniaze*

judášsky groš

b)

неверен Тома

kniž.

– *o človeku, ktorý ničomu neverí a o všetkom sa musí sám presvedčiť*

neveriaci Tomáš/tomáš

Танталови мъки

kniž.

– *ťažké utrpenie spôsobené nemožnosťou dosiahnuť cieľ, ktorý je na dosah ruky*

Tantalove muky

ахилесова пета

kniž.

– *slabá stránka, slabina niekoho; slabé, zraniteľné miesto*

Achillova päta

2. a)

Недка и Петка

– *všetci bez výnimky*

všetko, čo len nohy má

mladí či starí

všetci do nohy

Кюра и Мара

– *všetci: pozvaní aj nepozvaní*

mladí – starí

všetci do nohy

všetci do jedného

b)

Празна Мара

– *nezmyselné, zbytočné, prázdne reči*

mlátiť prázdnu slamu

tárat' od buka do buka

tárat' dve na tri

Мека Гана

– *mákký, ústupčivý človek*

niekoho na chlieb natierat'

byť ako kus chleba

Синко Гъргалчо

– *používa sa v prípade, ak si niekto robí starosť o budúcnosť; o veci, ktoré sa ešte neudiali a pravdepodobne sa ani neudejú*

plakat' nad rozliatym mliekom

dat' si z prázdneho mechu strachu nahnat'

3. a)

Да знае Мара кога е шарен зелник яла

– *o človeku, ktorý sa vychvaľuje, no v skutočnosti sa chváli neúspechom*

máš sa to čím chváliť
chváli sa podšitými čižmami

Друга не е родила, освен Мара – Васила
– o žene, ktorá neustále vychvaľuje svoje dieťa a jeho schopnosti
spievať ódy / chválospevy na niekoho
vychvaľovať niekoho až do nebies

Знае де Аврам копае корени
dial.

– o múdrom, praktickom človeku, ktorý vie využiť veci vo svoj prospech
nestratiť sa vo svete
mať sa k svetu
vedieť sa v živote obracať

b)

Всичко Мара втасала
– o niekom, kto vykonáva úplne zbytočnú, nezmyselnú činnosť
hviezdy rátať
liať vodu do mora
voziť drevo do hory

Къде е Киро на кирия
– používa sa na zdôraznenie, že z danej práce nie je nijaký osoh, nijaká výhoda
ryby učí plávať
voziť drevo do lesa
liať vodu do mora
nosí sovy do Atén

Събрали се Кюра и Мара
– používa sa na označenie ľudí so zlými vlastnosťami, ktorí sa napokon spriatelili
vrana k vrane sadá, rovný rovného si hľadá
čert ako diabol
môžu si ruky podať

c)

Като Мано у гайдите

– *používa sa na označenie človeka, ktorý sa niečomu veľmi čuduje, je niečím uchvátený*

čudovať sa ako Alenka v ríši divov

rozum sa mu nad tým zastavil

hl'adí ako tel'a na nové vráta

Като царче Симеончо живея

– *o bezstarostnom, peknom živote*

žiť si ako kráľ

žiť do sveta

žiť na veľkej nohe

Ходя като Ой Мара

– *o človeku, ktorý sa túla, motá bez práce*

bez práce sa len tak tmolí po dome

ani krížom slamy nepreloží

Pánu Bohu deň kradne

kúty zošívajú

Frazeológia sa v každom prirodzenom jazyku všeobecne pokladá za oblasť, keď podľa stupňa jej ovládania možno hodnotiť aj celkovú úroveň poznania cudzieho či materinského jazyka. Frazeológia však nie je zaujímavá len pre lingvistov a používateľov jazyka, ale v poslednom období sa na ňu sústreďuje tiež pozornosť prekladateľov a teoretikov prekladu.

V teoretickej časti našej práce venujeme pozornosť frazeológii a jej vzťahu k onomastike ako jazykovednej disciplíne. Evidentný je blízky vzťah onomastiky a frazeológie, pretože veľká časť frazeologických jednotiek sa sa vyznačuje prítomnosťou vlastného mena. FJ s komponentom vlastného mena sú v bulharčine aj slovenčine bohato zastúpené, pretože pomocou vlastného mena sa dosahujú základné vlastnosti FJ – obraznosť a expresívnosť celej FJ.

Zdrojom bulharských FJ bola pre nás excerpčia z bulharských frazeologických slovníkov: *Frazeologičen rečnik na bălgarskija ezik I., 1974; Frazeologičen rečnik na bălgarskija ezik II., 1975; Nov frazeologičen rečnik na bălgarskija ezik, 1993.*

Cieľom našej práce bolo podať klasifikáciu frazém s antroponymickým komponentom (ďalej FJ s AK) v bulharskom jazyku a zároveň vyhľadať, prípadne vytvoriť čo najvhodnejšie slovenské ekvivalenty.

ponúkalo sa nám niekoľko možností klasifikácie FJ s AK. Rozhodli sme sa pre kritérium delenia, ktoré vychádza z počtu komponentov skúmaných frazém a zároveň zohľadňuje aj ich typologickú charakteristiku. Na základe týchto aspektov sme frazémy rozdelili na 3 základné skupiny a 7 podskupín:

1. dvojkomponentné cudzieho pôvodu

- biblické
- mytologické

2. dvojkomponentné domáceho pôvodu

- s dvoma antroponymickými zložkami
- s jednou antroponymickou zložkou

3. viackomponentné frazémy s AK

- paremiologické
- neparemiologické
- frazeologické prirovnania.

Na záver by sme chceli zdôrazniť, že medzi frazémy s onymickým komponentom treba zaradiť napríklad aj FJ s toponymickým, hydronymickým a ojkonymickým komponentom, keďže objektové pole onomastiky je v podstate neobmedzené. Uvedené témy môžu byť v budúcnosti predmetom ďalších porovnávacích prác bulharskej a slovenskej frazeológie.

Literatúra a pramene:

- HABOVŠTIAKOVÁ, K. – KROŠLÁKOVÁ, E.: Človek v zrkadle frazeológie. Tatran, Bratislava 1990, 217 s.
- DOBRIKOVÁ, M.: Minimálne frazémy v slovenčine a bulharčine. In: Frazeologické štúdie II. Bratislava 1997, s. 18–35
- DOBRIKOVÁ, M.: Pri prameňoch slovenských a bulharských frazeologických bádání. In: Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy. Bratislava 1998, s. 42–48
- KJUVLIEVA-MIŠAJKOVA, V.: Struktura na frazeologizmite v bálgarskija ezik. In: Slavističen sbornik. Sofia 1968, s. 221–228
- KOSTOV, N. – STOJKOV, S. – TODOROV, C.: Bálgarski tálkoven rečnik. Nauka i izkustvo, Sofija 1973, 1133 s.
- KOŠKOVÁ, M.: Z bulharsko-slovenskej frazeológie. Bratislava 1998, 196 s.

- MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. SPN, Bratislava 1984, 158 s. 157
- MLACEK, J.: Ustálené spojenia s vlastným menom. Kultúra slova, 15, 1981, s. 265–269
- MLACEK, J.: O termínoch frazeológia a idiomatika. Slovenská reč, 53, 1988, s. 349–358
- MLACEK, J. – ĎURČO, P. a kol.: Frazeologická terminológia. Stimul, Bratislava 1995, 159 s.
- NIČEVA, K.: Bãlgarska frazeologija. Nauka i izkustvo, Sofija 1987, 245 s.
- NIČEVA, K.: Nov frazeologičen rečnik na bãlgarskija ezik. Universitetsko izdatelstvo „sv. Kliment Ochridski“, Sofija 1993, 462 s.
- NIČEVA, K. a kol.: Frazeologičen rečnik na bãlgarskija ezik. Izdatelstvo na BAN, Sofija 1974, 758 s.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. SPN, Bratislava 1974, 296 s.
- ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Tatran, Bratislava 1974, 756 s.